

آيينه عبرت

شرحى بر نضيدى ايوان مداين خاقانى

مؤلف : على پور على دانشور

سر شناسه	: پورعلی دانشور، علی، ۱۳۶۳
عنوان قراردادی	: قصیده ایوان مدائن - شرح
عنوان و نام پدیدآور	: آیینہی عبرت : جامع ترین شرح بر قصیدہی ایوان مدائن خاقانی/مؤلف علی پورعلی دانشور.
مشخصات نشر	: تبریز: اختر، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	: ۸۰ ص. رقعی
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۴۳۳-۸
موضوع	: خاقانی، بدیل بن علی، ۵۲۰-۵۹۵ ق. قصیده ایوان مدائن - نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی - قرن ۶ ق. - تاریخ و نقد
شناسه افزوده	: خاقانی، بدیل بن علی، ۵۲۰-۵۹۵ ق. قصیده ایوان مدائن - شرح
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۱ پ ۰۸ ق/ PIR۲۸۷۲
رده بندی دیویی	: ۸۵۱/۲۳۳
شماره کتابخانه ملی	: ۲۵۳۵۱۹

نشر اختر

آیینہ عبرت

شرحی بر قصیدہی ایوان مدائن خاقانی

مؤلف: علی پور علی دانشور

ویراستار: رسول کاظم زاده / طرح جلد: اکبر پناهی

چاپ اول ۱۳۹۱ / ۸۰ صفحه / قطع رقعی / شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۱۷-۴۳۳-۸

مرکز فروش: تبریز- اول خیابان طالقانی، جنب داروخانه رازی، نشر اختر

تلفن: ۰۳۱۱-۵۵۵۵۳۹۳

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

با احترام فراوان تقدیم به استاد بزرگوارم:

دکتر جلیل امیرپور

دکتر ناصر ناصری

دکتر حسین حاجی زاده

نه خاک توام به آدمی کرده عشق

نه مرغ توام به دانه پرورده عشق

پس بر چو منی پرده دری را بکنین

کاشنک شناس نیست در پرده عشق

(از رباعیات خاقانی)

فهرست

آشنایی با مؤلف	۵
پیشگفتار	۶
بخش نخست (مَشخَّات حاقانی)	۱۰
بخش دوم (وقایع مهم دوران زندگی)	۲۰
بخش سوم (محصران، سبک شعری، آثار و سال وفات حاقانی)	۲۶
متن کامل قصیده‌ی ایوان مداین	۳۲
شرح مقتضای قصیده	۳۶
شرح تخصصی به تفکیک شماره‌ی ابیات	۳۹
منابع و مآخذ	۷۸

آشنایی با مؤلف

علی پور علی دانشور

به تاریخ ۱۳۶۳ در شهر تبریز دیده به جهان گشود ، از همان دوران کودکی استعداد های ادبی و هنری در وی دیده می شد ، با توجه به علاقه خاصی که به رشته ادبیات داشت پس از اتمام دوره پیش دانشگاهی در مرکز آموزشی فردوسی تبریز ، توانست وارد دانشگاه شده ، در رشته زبان و ادبیات فارسی با مدرک کارشناسی فارغ التحصیل گردد . از وی تا کنون مقالات فراوانی در فصلنامه های معتبر ادبیات فارسی و سایر چاپ شده است . علاقه خاصی به نویسندگی دارد و از جوان ترین نویسندگان آذربایجان به شمار می رود . از آثار چاپ شده او می توان به کتاب معما و چیستان در کلاس درس ، پرنیان هفت رنگ سخن (شرح کامل دوست حکایت ادبی و تاریخی) ، تاریخ محله جمشید آباد ، ضریب هوشی خود را بسنجید ، نکته های شگفت انگیز برای کلاس درس ، کلید زندگی در ۱۹۹ داستان کوتاه ، کوتاه ، ۱۵۰ داستان کوتاه ، طاووس در فرهنگ و ادب پارسی و کتاب حاضر اشاره کرد .

پیشگفتار

بی‌گمان اگر بخواهیم در پهنه‌ی ادب فارسی، شاعری با تمام توانمندی‌ها در عرصه‌ی قصیده معرفی کنیم، خاقانی شروانی سرآمد تمامی سخنوران و گویندگان در این زمینه خواهد بود.

خاقانی در دوره‌ای ظهور کرده که نظم و نثر فارسی مراتب کمال را می‌پیمود. سخنوری در چنین دورانی بسیار مشکل بوده چرا که دوران زندگی خاقانی دوره‌ای از گذران قله‌های رفیع ادب فارسی به شمار می‌رود. وی آنقدر در شعر فارسی (قصیده) تبخّر دارد که بی‌شک لقب «خلاق المعانی» در مورد او سخنی به گراف نیست.

گستره دامنه‌ی تخیل، وسعت اطلاعات و شناخت عمیق و دقیق مسایل زندگی نمود یافته در شعر خاقانی باعث شد که وی مرکز توجه اربابان فضل و ادب قرار گیرد. در معرفی خاقانی همین بس که سخنورانی چون عطار، سعدی، مولانا جلال الدین و حافظ شیرازی و... از کلام وی تأثیر پذیرفته و تعبیرات شعری‌اش را در آثار خود به وام گرفته‌اند. این دلیل روشنی بر توانگری وی در عرصه‌ی شعر و شاعری است.

شعر خاقانی در اغلب موارد در زمینه‌های مختلف بی‌تکلف و از دل برآمده است، می‌توان گفت: روش شاعر در قصیده سربایی اینگونه است. برخی معتقدند که خاقانی جهت خودنمایی و اظهار فضل و فخر فروشی، به

دیگران قصیده را پیچیده و سخت می‌کند ولی مطمئناً خاقانی به طور عمد به چنین کاری دست نزده است بلکه اقتضای قصیده در عصر خاقانی که سبک فنی است همین بوده است چرا که غزل‌ها و قطعات خاقانی بسیار ساده و شیوا بیان شده است. نیز خاقانی در مرثی خود، به ویژه مرثیه فرزند و عموی خود یعنی رشیدالدین و کافی الدین عمر عثمان _ که بیش از هر کسی به آن‌ها وابسته است _ سخنان همراه تألم و احساس درونی است باز پیچیدگی خاص خود را داشته است و در این قصاید تعبیّرات خاصی با هنرنمایی کامل به هم دوخته شده است. پس قطعاً خاقانی عمدی در پیچیدگی قصایدش نداشته است و به خاطر احاطه‌ی شاعر به علوم مختلف و استفاده از مضامین نو است که تعابیر تازه‌ای بر سفره‌ی پهن ادب فارسی گسترده شده است.

یکی دیگر از خصوصیات بارز شعر خاقانی، دوری از تقلید و قدم نگذاشتن در جا پاهای شاعران پیش از خود است. دیوان چندین هزار بیتی او سرتاپا نوآوری است و به ندرت رنگی از تقلید دارد به جز مواردی از اشعار و مضامین شعری «سنایی» بهره برده و خود را بدیل او نام نهاده است. درست است که خاقانی در عصر خود به دشوارگویی و نوعی تعقید شهرت داشت ولی در فراسوی دشواری‌ها و پیچیدگی‌های شعر وی، احساسی لطیف و روحی شکننده و طبعی منبع، پنهان است که برای رام کردن سخن سرکش او نیاز به مطالعه عمیق و تسلط کامل به زمینه‌های علوم گوناگون است و تنها کسی قادر به فهم اشعار دل انگیز او خواهد شد که به نگاه عمیق شاعر در سخنانش پی ببرد.

دشوار گویی خاقانی و این که درک سخنان او نیازمند اطلاعات قابل توجه ادبی است، باعث شده مدعیان کمتر به سراغ او بروند و از سروده‌های وی به نفع اغراض خود بهره جویند. شاید اگر سخن خاقانی به اندازه‌ی ظاهر کلمات شاعرانی چون عطار، مولوی، سعدی و حافظ قابل درک بود، افراد زیادی از هر سو به دور او گرد می‌آمدند و می‌کوشیدند تا اندیشه‌های خویش را در رابطه با سخن وی بیان دارند. کسانی که در شروح شعر بزرگان، «من» خویش را شرح می‌دهند نه دیوان شاعران را.

در تکمیل کتاب حاضر که شامل شرح جزء به جزء معروف‌ترین قصیده‌ی خاقانی یعنی «قصیده‌ی ایوان مداین» است، نخست تمامی شرح‌های معتبری که از سوی بزرگان ادب فارسی بر این قصیده شده، مطالعه گردیده سپس به صورت علمی و آکادمیک به نکات ریز قصیده، به صورت ایات جداگانه، پرداخته شده است. در کتب مختلفی که در این راستا به نگارش درآمده تا کنون شرح کاملی از این قصیده صورت نگرفته است و به نکات اندکی از سوی شارحان اشاره رفته است. _ شرحی که بر قصیده‌ی ایوان مداین نوشته شده در صفحه ۳۰ همین مجموعه آمده است _ در این شرح بعد از شرح کلی قصیده، هر بیت با شماره‌ی اختصاص یافته نوشته شده است. در گام نخست لغات و ترکیبات مشکل و قابل بررسی بیت را شرح داده‌ایم سپس به بیان زیبایی‌های سخن خاقانی، آرایه‌های ادبی، پرداخته شده و در آخر معنی و مفهوم اساسی هر بیت را به طور مستقل نوشته‌ایم. با اذعان به این نکته که تنها کامل مطلق وجود باری تعالی است و این مجموعه نیز نمی‌تواند عاری

از عیب و ایراد باشد و مسلماً دارای اشکالاتی است، امید آن داریم که بزرگان و محققان در عرصه‌ی شعر خاقانی، نقایص را به دیده‌ی اغماض نگریسته و اشکالات و موارد شبهه برانگیز را جهت تکمیل این مجموعه متذکر شوند. باشد که این مجموعه مورد قبول مطالعه کنندگان قرار گیرد و گامی مؤثر در فهماندن شیرینی‌های به ظاهر سخت و پیچیده سخن خاقانی باشد.

در پایان سپاس و قدر دانی خود را از زحمات استادان دکتر سید ضیاء الدین سجادی و دکتر میر جلال الدین کزازی بیان می‌دارم که عمری در عرصه خاقانی شناسی قدم برداشته و ناهمواری‌های شعری خاقانی را با علم و حلم خود برای علاقه‌مندان ادبیات فارسی هموار ساخته‌اند.

همچنین از استادان خود دکتر جلیل امیرپور و دکتر حسین حاجی زاده کمال سپاس را دارم که با حوصله وافر خود این مجموعه را قبل از چاپ مطالعه نموده و نکته نظرات خود را با بررگاری‌شان به اینجانب هدیه دادند. باشد که فرصتی پیش بیاید تا بتوانم ذره‌ای از زحمات ایشان را جبران نمایم.

والحمد لله أولاً و آخراً

علی دانشور

بخش نخست (مشخصات خاقانی)

الف) نام

نام وی با تمامی احتمالاتی که در برخی از منابع و تذکره های معتبر آمده است، بدیل بوده است، چنانکه خود شاعر در بیتی نام خود را چنین بیان می کند:

بدل من آمدم اندر جهان سنایی را بدین دلیل پدر نام من بدیل نهاد^۱
و نیز در کتاب تحفه العراقین گوید:

گر نه در تست سجده جام پس من نه بدیل بوالعلایم
اما برخی از تذکره نویسان نام او را ابراهیم و بعضی دیگر عثمان نوشته اند و کنیه ی وی را ابوبدیل دانسته اند. طبق شواهد موجود و تحقیقات کاملی که بر دیوان خاقانی و دوران زندگی او توسط استادانی چون: فروزانفر، سجادی، کزازی و سایر خاقانی شناسان شده است، قریب به یقین، نام او بدیل است.

این نکته نیز ناگفته نماند که استاد ثبت نام ابراهیم بر خاقانی این بیت می باشد:

به خوان معنی آرای براهیمی پدید آمد ز پشت از صنعت علی نجار شروانی^۲

ب) لقب

برای خاقانی دو لقب ذکر کرده اند: یکی «حسان الجسم» که توسط عمویش، کافی الدین عمر عثمان، به او داده شده و خود خاقانی در تحفه العراقین به آن لقب اینچنین اشاره کرده است:

چون دید که در سخن تمامم حسان عجم نهاد نامم^۳

^۱ دیوان، ۸۵

^۲ همان، ۴۱۴

^۳ تحفه العراقین: ۲۲۱